

ירושלים היא עיר העתיד

ראיון עם חיים הזז - אזרח הבכור של ירושלים מאת שמואל הופרט

קראתי את הספרות העברית החדשה. הלשון והספרות הם שקבעו את דמותו והיתו את דרך חיי. התנגדתי לקומוניזם מן הרגע הראשון. התופעה של הקומוניסטים בחצות העיר, כשהם נושאים אקדחים, היתה למורת רוחם. חשתי כבר אז שהקומוניזם יכלה את העם היהודי היושב בעיירה. שאלה: האם בין דמויות המהפכנים שתארת יש דמות הקרובה ללבך?

חיים הזז: סורוקה קרוב לי ביותר. הוא איש המהפכה אבל הוא אנארכיסט. עם זאת אין דרכו בראשון. יש לו נוסח משלו. נוסח ציוני. תארת את סורוקה כ"פרקי מהפכה". וב"דלתות נחושת". לאחר שכתבתי את היצירה נכתבה שנגולו של סורוקה מוכיחה את דרכו של ברל כנגולו לארץ ישראל. אלא שברל הגיע לארץ מוקדים לא גם ברל בא בכח העברית והספרות העברית. יארשו של ברל הביאו לארץ ישראל.

בתקופת המהפכה היו ברחוב זרמים רעיוניים רבים: מרכסיסטים, אנארכיסטים, בונדיסטים, סטרויאליסטים ואחרים. הציונות לא היתה חזקה ביותר באותם ימים. רק אחרי 1920. כשהרגו מאת אלפי יהודים בפרעות. החלה הציונות להצמיח כנסים. הפרעות שמשו דחף לעליה השלישית.

זהו פאראדוקס היסטורי שכל הזרמים, שהסעירו את אירופה בשנים אלו, נפלו. רק הקומוניזם והציונות שרדו. והמלחמה שביניהם עדיין נמשכת.

שאלה: כמה עסקת עד התקופה שבה התחלת לחיות כסופר בפרו? **חיים הזז:** בתקופת המהפכה עבדתי בקיבוץ בקומיסריאט שטיפל בדיו. יושבתי במשרד קטן. ליד השולחן שלי היה כסא אחד. האנשים שבאו לבקש רישיון לגור בעיר התקבלו בעמידה.

יום אחד בא אלי אדם רוסי בגיל העמידה. אדם משכיל לפי כל הליכותיו. "איש צעיר", פתח בנוסח מוסקבאי. "אני פרופסור באוניברסיטה של קייב והשלטונות החרימו את הדירה שלי. השאירו לי רק חדר אחד. והגרוע מכל: החרימו את הספרים שלי. הספרים, אלה האינסוף לומנים שלי. בלי ספרים איני יכול לעבוד". הבריוס עשו עלי רושם רב. פניתי לממונה עלי. גברתי בלונדיני, רחב כתפיים, לבוש מדי עור ומכנסי גלישה. הוא נתן בי עין זועמת ולא ענה דבר. הסתלקתי במהירות מחדרו. למחרת לא חזרתי לעבודה. בציקה. בבולשת. היה לי כבר רישום בתק: סבוטאי, רדיו סבוטאי — מוות.

ברחתי לקרים. הרכבת בה נסעתי הותקפה על ידי כנופיות. המסילה היתה מפורקת וקטעים של הדרך הלכנו ברגל. ברחתי להרים אלסור יאלטה. שם מצאתי מסתור בבית מבודד ביער אורנים. פעם פגשתי עריק שנינו נבהלנו. מקרים הצלחתי להגיע לקושטא. הייתי שם חיי צמה. ללא הרהור ומחשבה. רק משבתי לפרס החלה דעתי מתבהרת. אימי הימים לבשו מראות והתחלתי כותב.

פגישה עם ספרדים, כורדים, תימנים

שאלה: כסיפורך, "עשיר ורש נפשו", המתאר את המפגש של יהודי מרוסיה עם יהדות המזרח, יש הרגע לימי קושטא. האם זו החלילה הראשונה המוליכה אל יצירותיך העוסקות בהווית התימנים?

חיים הזז: בקושטא נפגשתי לראשונה עם היהודים הספרדיים. עד אז חשבתי שהיהדות של רוסיה, ליטא, אוקראינה ופולין היא העם היהודי: העם היוצר תרבות יהודית (יהדות מערב אירופה נראתה לי כעין יהדות שבשוליים). את יהדות המזרח שייכתי לימידיהימנים. בקושטא הבנתי שהעם היהודי זה לא רק "אנחנו". שיש עוד משהו. הדבר היה לי גילוי גדול.

באניה מסבסטופול לקושטא נפגשתי עם אדם אחד, צנום, קטן, דיבר רוסיאני גרועה. שיבש את המלים. כשהתחלנו לדבר סיפר לי שהוא יהודי מתימן. מיד עברנו לדבר עברית. הוא היה חייל תורכי. נפל בקרב בשבי והצליח להימלט משבוי. באותה אוניה היה כמה בורחים. כשהגענו לקושטא נעלם אותו תימני ולא ראיתי עוד. היתה זו הכניסה הראשונה שלי לנושא התימני. אחר כך נפגשתי גם עם יהודים ספרדיים שחיו בקושטא.

הסיפור, "עשיר ורש נפשו" נכתב בפרס, בתקופה זו התקשר עמי ברל כנגולו ובקש אותי שאפרסם ב"דבר". פרסמתי פרקים שבהם היה ר' פנחס הגיבור האישי. פרקים אלה לא כונסו. אפשר גיע יומם.

השאלה: "מהו העם היהודי?" מטרידה אותי זה שנים רבות. כאשר הגעתי לירושלים בשנת 1931 ראיתי שיש בעיר הרבה עדות. החלטתי ללכת ולהתבונן בעם ובשבתיו. הלכתי תחילה אל הכורדים. ישבתי שנים וחצי במשפחה כורדית. היתה זאת מעין עריכת גלות. הנאס סניטאריים קשים. שתיתי מים מן הבור ובמים רחשו תולעים. הפגישה עם הכורדים לא נתנה לי דחיפה. הלכתי וישבתי בין התימנים. היה זה שבט סגור ומסוגר. הם לא רצו שאדם זר יתערב ביניהם ויוראם את מריבותיהם. כשרצו שלא אבין דיברו ביניהם ערבית. התימנים ראו עצמם כשבט מובחר ולא רצו לקלקל את שמם הטוב. היה קשה לפרוץ את החומה.

ביני ובין התימנים מצאתי, בכל זאת, יותר יסודות משותפים: תורה, גמרא, רמב"ם. איני זוכר מתי התחלתי כותב על התימנים. שנים למדי, שמעתי, התבוננתי. כשפירסמתי את החלק הראשון של הרומאן "יעיש" ב"מאזנים" — בעריכת יעקב פיכמן ז"ל — פרסמתי זאת בשם בדוי: זכריה אהלי. התימנים השבו שהדברים נכתבו על ידי תימני והם היפשו ביניהם את הסופר החדש.

כתבתי כרך וחצי והספקתי. עברו הרבה שנים עד שחידשתי את כתיבת הרומאן. ישבתי עם אביבה, רעיית. בצפת. בדירתו של הציר שמ. החלטתי לחזור ל"יעיש". כתב הוד הראשון לא היה כירי. נחמד לא היה שולחן. היו רק רהיטים ערביים נמוכים. כתבתי על ברלי ואביבה היתה יושבת בערב ומדפיסה. במשך אותו הקיץ סימתי את כתיבת היצירה.

שאלה: מה הם הקשרים בין מרי סעיד, גיבור הרומאן "היושבת בגנים" לבין "יעיש"? היו מפגשים שמכרו ששני הנובילים מנלמים המות אחת בתקופת חיים שונות. האם אתה מקבל גישה זו? **חיים הזז:** מרי סעיד בעל הלומות ואיש ירושלים. יעיש ויוזר הוא יושב בגולה (סופו שהוא עולה לארץ). מרי סעיד מרדן התקוע בדבר אחד: הגאולה. יעיש מפורז בין עניינים רבים: שאלות חיים ומוות, הטא ועונש, קדושה וסטרא אחרא, חיי אדם וכיוצא בזה הרבה. מרי סעיד — אידיאליסט הוא. יעיש על כל חזיונותיו ועל כל עליותיו לשמים. ריאליסט. מרי סעיד בעל הלכה. יעיש בעל אגדה. מרי סעיד טראגי, יעיש אפי. השנים שונים זה מזה בקונפליקטים, במתח נפשי, באינטונאציות.

אינני שולל את הגלות

שאלה: במיומה של היצירה פגש יעיש את השליח שבא מארץ ישראל — יוסף מביאוב. יוסף מעורר את יעיש לעלות לארץ. עם זאת מבהיר יוסף מביאוב ליעיש שבארץ ישראל, "אין נסיום לתרחישים" והוא מביא את "התורה עילאה" — בגולה, תורה תאה — בארץ ישראל ("יעיש", ד' ע' 139). דברי יוסף מתאשרים בשעה שיעיש מגיע לארץ ישראל. בארץ ננעלים לפני יעיש שערי השמים. מה לפי זה משמעות השולם של "יעיש"?

חיים הזז: אינני משוללי הגלות. זו תופעה גדולה עם ערכים חשובים. זו יהדות שאינה עומדת בסיומן הבטלה. בגולה שקדו על תיקון חיי החברה, על עזרה הדדית: בה טופחו לימוד התורה. הספרות הרבנית והחסידות. יש לזכור שכל זה התפתח תוך רדיפות ומרטירולוגיה. משום כך התחושה שתורה עילאית — בגולה, תורה דמסה — בארץ ישראל. אצלנו נעשו החיים דלים בערכי היהדות. נעשינו עם נורמלי עם שאינו מצפה לניסים שיתרחשו. לשם כך היינו חייבים להתגבר ולהתנסות בנסיונות קשים. ממילא יש תחושה נפשית אחרת. בכלל, יוסף מביאוב הוא דמות סבוכה. יש בו משהו מן הסיטרא אחרא: הרפתקן משיחי, ערומי — כרוב השליחים.

שאלה: נושא הגלות והגאולה מופיע אצלך במיפורים רבים. מורשקה, גיבור "הפית כוכרה", טוען: "הגולה גלות שהיא שלישיית למעמד הר סיני ולשיבת ארץ ישראל והם שקולים זה כנגד זה ואין זה בלי זה" ("אבנים רותחות" ע' 165). ידועה גישתו של יודקה — כסיפור "הדרשה" השולל את ההיסטוריה היהודית משום שסימנה המובקר — הגלות. יוזבא — גיבור המהנה, "מקץ הימים" — שורף את הגלות.

הנושאים שהזכרתי הם גיבורים כרונוניים. האם מישוה מהם מייצג את עמדתך?

חיים הזז: שריפת הגלות אינה אידאה ואינה פיתרון לשאלת הלאומיות. היא סוף מחוייב על פי מה שנעשה במחזה "מקץ הימים". בתקופה מסוימת ובמצב מסוים בגרמניה, יוזבא שגרם לשרוף את העיר מסוכן יותר ממעשה השריפה. מרומז בו כל מה שעבר על העם היהודי מאז גזירות ת"ח (1648): התבוללות, ציונות, מהפיכה, חורבן העיירה, השואה וההיפס בימינו.

בחי עם הדברים סבוכים. לא תמיד שלילה גמורה. לא תמיד חיוב גמור. שאלת הגלות מטרידה את מנותני עד היום. חשתי זאת כאשר ביקרתי באמריקה ותהיתי מה מהות היהדות שם. יהדות בלא לשון ובלא תרבות לאומית כשהדת תלויה על חוט השערה.

אינני מודה עם יושקה או עם מורשקה. הדברים קיימים בעם בצורה זו וזו. אני לא עיצבתי אידאות. תארתי אנשים על רקע מציאות מסוימת. אנשים, מצבי רוח. הבעיות ההיסטוריוסופיות באו לאחר שעוצבו הדמויות.

שאלה: כסיפורי לכיש שלך, המתארים את התערותם של העולים היהודיים בישראל, אומר בנימין — הנלווה אל המספר כסיפורי: "ארץ ישראל זו ירידה, כניעה היא, פשיטה רגל ויאוש. לא לכך לפננו כנויים אלפיים שנה מסוף העולם ועד סופו" ("הגזרת מולדת" ע' 124).

חיים הזז: בנימין הוא ילד שעבר את השואה. הוא היה במגור. עלה במסגרת עליית הנוער. הועבר אחר כך לאמריקה וחזר לישראל. מכאן הבעיות והלבטים שלו. זו אמירה של אדם מיואש.

עם זאת אין להתעלם מן הבעיות הלאומיות הצפות ועולות בישראל. הלאומיות בעולם ניצבת על פשרת דרכים. בארצות הברית יש מיווג של לאומים. יהודו של העם ודמותו בישראל הם עדיין בבחינת שאלה.

תיקונים לטייטא

שאלה: מר הזז, לפני כשנה הופיעו בהוצאת "עם עובד" שנים עשר כרכים של כתביך. מה טיבה של העריכה שערכת את הסיפורים? **חיים הזז:** מה שפרסמתי במשך השנים היה בבחינת טיוטה. עכשיו באתי ותיקנתי את הטעויות תיקון. אינני שייך לאלה הטוענים שיש להקפיד ולתת לקורא את המקור הראשון.

כשכתבתי את "חתן דמים" בפרס לא ראיתי לפני קורא עברי. לא היו בידי ספרים עבריים. ב"פרקי מהפכה" נתתי תיאור של עיירה שלא היו בה, כמעט גויים. במהדורה החדשה הרחבתי את היריעה. זו למעשה הנוסחה השלישית של היצירה. אם תשובתי את "פרקי מהפכה" עם "דלתות נחושת" תראה שהראשון הוא סקיצה והשני ספר. ב"התקופה" פרסמתי את הפנסק ששימש אותי לכתבת "דלתות נחושת" הרוח שבמרה. הגיבור הראשי סורוקה לא השתנה.

במחזה "מקץ הימים" יש שינוי מבהינת המבנה הדרמטורגי. ב"היושבת בגנים" נישתי כמה מן הגימטריות, הנוטריונים והתורות הקבילות.

שאלה: פתחי ירושלים של בית אבא. מהי משמעותם לירושלים היום. מה דמותו של החלוט שהתגשם? **חיים הזז:** גם היום ירושלים היא עברית עיר העתיד. לאננו העם היהודי ישקיע בירושלים אותם כוחות שהשקענו בגולה, אצלנו ואצל אומות העולם, עתידה ירושלים להאציל מאורה.

לעיתים הוא מעביר את ידו על שער האפור הגזוז בצורה. משיב בדיבור מוקצע כשבסימוי המשפטים נשמע הרחוק של ניגון הגמרא. דברים שכתב לפני למעלה משלושים שנה עדיין נראים בעיניו אקטואליים. שאלת השאלות: מהו יהודו ומה דמותו של העם היהודי. על אחד מגיבוריו הוא אומר שהוא איש ההלכה. שמך מאותה גישה דייקנית וממושמת דבק גם בו, אם כי הוא חוזר ומדגיש: אל תזנה אותי עם גיבורי. חיים הזז אינו יודקה ואינו מורשקה.

שמואל הופרט: מר הזז, כסיפורך, "שמואל פרנקפורטר" אתה מתאר דמות אסיוודית של ציוני — יושי שופרין. ישא, הנכדל משא" חבריו האחרים את הקומוניזם. שואל את אנשי העיירה: "על מה הרבה ירושלים?" בני שיהו משיבים לו כמובאות ממסכת גיטין אך ישא אינו מקבל את תשובתם. הוא אומר: "ויודעים אתם על מה הרבה ירושלים?" — מי אני לא היותי שם" ("התקופה" ב"ג, ע' 122).

הכרזים נדפסו בשנת 1925. מה היתה יוקתך לירושלים באותם ימים?
חיים הזז: ישא דרש מהם תשובה של ממש. מדעתכם תאמרן לי. כך ביקש. והמשיחים עמו יצאו ידו חובתם כפסק, במאמר של גמרא. ישא, אותו בחור ציוני שנהרג כשהגן על אנשי העיירה בזמן פרעות, מאמין שאילו היה הוא גופו בירושלים היה מוסר נפשו שלא תחרב. אפרזים זה, שמעלה ישא. הוא ביטוי לציונות העמוקה ביותר. לכיסופים לגאולה.

ירושלים לוותה אותי מימי הילדות. היתה בבית. הרחוב היה ספוג אקלים ירושלים. בחגים, בצום, בתפלה, בברכת-המוון, ירושלים היתה שגורה בפ' תינות, נשים ואנשים. כשהתחלתי ללמוד למדתי בנאיים ראשונים ואחרונים והכל היה מלא ירושלים. זו היתה רומנטיקה של כיסופים וגעגועים שבהלום.

הדבר נעשה קונקרטי כאשר הופיע בעיירה שלי דרבנו מארץ ישראל. הוא נהג לדבר עברית, וחבש כובע ירושלמי. באותה שעה ראיתי משהו ממישי. עד אז ריחפה ירושלים באוויר היתה מסולקת מן המציאות. אבא חיכה כל ימיו למשיח. הוא תאר לעצמו שהגאולה או שתבוא בכל רגע או שתבוא לאחר אלפי שנים. ירושלים שלו היתה חזון אחרית הימים. חזון אסקאטולוגי. הוא לא חשב שבגו יעלה לארץ ישראל.

לא הציונות, הלשון העברית

שאלה: כסיפורי המהפכה שלך אתה מבקר בחריפות את הקומוניסטים. האם מילאה הציונות תפקיד מכריע כחייד?

חיים הזז: הציונות לא מילאה את התפקיד המכריע בחיי הלשון העברית היתה, באותם ימים, עוה מן הגעגועים לארץ ישראל. ארץ ישראל נראתה אז, כדברי אבא, נחלת המשיח לעתיד לבוא. העברית היתה ממשית הרבה יותר. היא היתה כאן. היום, לאחר שלמדתי לימודי קודש

ראש פסל-אלומיניום מאת דודו שנהב (פרס ירושלים לסימול ע"ש אברהם ארנס)